

INSTRUKCJE- REKOMENDACJE

*dla władz lokalnych w zakresie odnowy
lokalnych cmentarzy*

Żary 2024

Wydawca:

FUNDACJA
NATURA POLSKA
Lubomyśl 23b
68-200 Żary
Tel. +48 608 238 599

Partner:

W ramach projektu zrealizowano szereg działań na rzecz ochrony i opieki nad historycznymi cmentarzami pogranicza polsko-saksońskiego w tym akcje porządkowania cmentarzy, wyjazd studyjny do Niemiec, publikacje, elementy informacyjne a także koncepcję porządkowania cmentarzy z rekomendacjami dla ich odnowy. Podsumowaniem projektu była konferencja związana z tematyką projektu i interesującymi prelekcjami na temat działań dla odnowy i porządkowania cmentarzy oraz turystycznej funkcji cmentarza.

*Wyłączną odpowiedzialność za zawartość niniejszej publikacji ponoszą jej autorzy. Przedstawione poglądy nie muszą odzwierciedlać oficjalnego stanowiska Unii Europejskiej.

Rok wydania: 2024

Interreg

Współfinansowany przez
UNIĘ EUROPEJSKĄ
Kofinansiert von
der EUROPÄISCHEN UNION

Polska – Sachsen

EUROREGION
neisse–nisa–nysa

Projekt pn. „Cmentarz - obszar historyczno-kulturowy i jego przyszłe turystyczne wykorzystanie na pograniczu polsko-niemieckim” jest dofinansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Funduszu Małych Projektów Polska– Saksonia 2021-2027 oraz ze środków budżetu państwa.

REKOMENDACJE

do uporządkowania i inwentaryzacji zaniedbanego lokalnego cmentarza

USTALENIE WŁAŚCICIELA TERENU

Jeśli chcemy rozpocząć działania związane z uporządkowaniem wybranego cmentarza, to musimy ustalić kto jest właścicielem terenu, na którym on się znajduje. Do kogo należy: do gminy, Nadleśnictwa a może lokalnej parafii czy osoby prywatnej? Można to sprawdzić w siedzibie gminy albo urzędzie miejskim.

Chcąc znaleźć właściciela zapomnianego cmentarza, czy w ogóle poszukując takich miejsc na określonym terenie, warto zwrócić się z prośbą do starostwa o wykazy cmentarzy w poszczególnych miejscowościach wraz z dokładną informacją zawierającą aktualną klasyfikację obszaru, arealu i numer działki. Wiedzę na temat cmentarza można pozyskać także od mieszkańców lub bezpośrednio sołtysa udając się na oględziny terenu. Wszelkie uzyskane informacje na ten temat trzeba na końcu ostatecznie potwierdzić w danej gminie.

W przypadku cmentarzy żydowskich ich stan własności udokumentowany jest na stronie: <https://cmentarzezydowskie.org/cmentarze>.

UZYSKANIE ZGODY NA PORZĄDKOWANIE TERENU

Niezbędna jest zgoda właściciela nieruchomości, żeby zaplanowane roboty można było wykonać. Dlatego należy opisać co chcemy zrobić i podeprzeć to argumentami, które mają szansę do niego trafić. Przedstawić płynące z tego korzyści:

- Będzie czysto, ładnie, bezpiecznie;
- Takie miejsce ma szansę stać się nowym punktem na turystycznej mapie gminy, regionu itp. Będzie można do niego pojechać, zwiedzić, a przy okazji zostać na dłuższą chwilę na terenie gminy.

Stan cmentarza buduje wizerunek społeczności, świadczy o niej, zachęca do działań edukacyjnych i wielokulturowych, badania historii tożsamości danego miejsca.

Warto pamiętać, że do takich prac nie zawsze konieczna jest zgoda na piśmie. Wielu urzędom wystarczy nawet zwykła rozmowa telefoniczna.

W przypadku cmentarzy żydowskich, bez względu na stan własnościowy, dobrze jest zwrócić się z prośbą o pomoc lub informacje do najbliższej gminy żydowskiej (w przypadku, gdy to ona jest właścicielem, jest to konieczne). Przed pracami na cmentarzu zapoznać się z zasadami żydowskiego prawa religijnego: <http://cmentarze-zydowskie.pl/zalecenia.html>. Pamiętajmy, aby nie stawiać samodzielnie płyt nagrobnych. W tym celu możemy poprosić o bezpłatną pomoc Komisję Rabiniczną do Spraw Cmentarzy: <https://warszawa.jewish.org.pl/pl/kontakt/>.

USTALENIE CZY CMENTARZ JEST W REJESTRZE ZABYTEKÓW

Sprawdzamy czy cmentarz znajduje się w rejestrze zabytków. Jeśli tak, to potrzebna jest zgoda Wojewódzkiego lub Miejskiego Konserwatora Zabytków na wykonanie prac. W celu pozyskania takiej informacji możemy skontaktować się z urzędem gminy-miasta, gdyż powinien się tam znajdować wykaz wszystkich gminnych zabytków. Jeżeli ta droga zawiedzie, udajemy się do kierownika miejscowej delegatury Urzędu Ochrony Zabytków lub siedziby wojewódzkiej UOZ.

Zwróćmy również uwagę na – inne niż zabytkowa tkanka cmentarza - obiekty mogące podlegać ochronie. Zdarza się, że są to rosnące na cmentarzu drzewa (ze względu na swój wiek i status pomnika przyrody) lub żyjące tam zagrożone gatunki zwierząt. Informacji na ten temat powinny udzielić wydziały ochrony środowiska w urzędach miejskich lub gminnych.

Pisząc wniosek-podanie o prowadzenie prac na cmentarzu, warto z jednej strony napisać dokładnie, co będziemy robić, itp. „wycinka krzewów bzu” itp., ale z drugiej strony na tyle ogólnikowo, by można było jak najwięcej działań wykonać.

POZYSKANIE LOKALNEJ SPOŁECZNOŚCI

Nawiążmy współpracę z lokalną społecznością. Porozmawiajmy z sołtysem lub wójtem, Ochotniczą Strażą Pożarną, lokalnymi autorytetami czy szkołą. Czasem można liczyć także na otwartych, chętnych do współpracy proboszczów. Wszystkie te osoby mogą nas wesprzeć sprzętem, pracą albo zwyczajnie życzliwym przyjęciem naszych działań. Nauczyciele ponad to mają możliwość zaangażowania się w podtrzymywanie odsłoniętego cmentarza w pamięci społeczności, np. poprzez lekcje tematyczne, wycieczki czy okazjonalnie szkolne akcje porządkowe.

Pozyskując takich lokalnych sojuszników, warto skorzystać także z mediów społecznościowych: możemy utworzyć wydarzenie i zaprosić mieszkańców. To często działa. Takie wydarzenie udostępniamy lokalnym mediom, dzięki którym nasza akcja dotrze do większej ilości zainteresowanych.

ZDOBYCIE FINANSOWANIA

Cześć działań na cmentarzu można wykonać w ramach pracy społecznej czy też wolontariatu, ale na poważniejsze roboty potrzebne są fundusze. Możesz je pozyskiwać z rozmaitych źródeł, mogą to być:

- minigranty (kwota do 10 tys. zł) przeznaczane przez gminę lub Centrum Organizacji Pozarządowych. Są to fundusze przeznaczone na ważne dla lokalnej społeczności działania, w tym edukacyjne (lekcja historii w terenie), integracyjne, porządkowe, aktywizujące i łączące społeczność. Czasem konkursy ogłaszają też urzędy marszałkowskie danego województwa,

- fundusze na działania związane z ochroną dziedzictwa kulturowego oferowane przez Narodowy Instytut Dziedzictwa,
- pieniądze z dużych ogólnopolskich fundacji np. Fundacja Orange, Fundacja Santander,
- fundusze norweskie z programu „Aktywni Obywatele”, przeznaczone na działania lokalne (to może być nawet kilkadziesiąt tysięcy złotych). Wymaga to włożenia pracy w przygotowania odpowiedniego, szczegółowego projektu, a potem jego rozliczenia, ale naprawdę warto, zwłaszcza że można otrzymać dodatkowe pieniądze na rozwój własnego stowarzyszenia czy fundacji,
- zbiórki publiczne (zbiórka.pl, pomagam.pl, patronite, etc.),
- wsparcie prac konserwatorskich (jeżeli cmentarz jest w rejestrze WUOZ),
- granty Stowarzyszenia Żydowski Instytut Historyczny, przeznaczone dwa/trzy razy w roku na prace na cmentarzach żydowskich.
- Lokalne grupy działania
- Euroregiony (jeśli mieszkamy na pograniczu Polski)

Możemy też ogłosić się na różnych grupach w internecie, gdzie swą pomoc oferują osoby specjalizujące się w pozyskiwaniu funduszy pomocowych (przed podjęciem współpracy z kimś takim warto poprosić o referencje od innego podmiotu).

Jeśli cmentarz jest własnością skarbu państwa, można złożyć stosowny wniosek do burmistrza lub starostwa o dofinansowanie prac porządkowych (wykoszenie terenu, zakup worków na śmieci oraz sprzętu ogrodniczego, organizacja wywozu śmieci itp).

INWENTARYZACJA CMENTARZA

Przeprowadźmy inwentaryzację cmentarza. Może się ona sprowadzać do działań podstawowych:

- odpisanie podstawowych danych z nagrobka,
- oznaczenie grobu na mapie,
- sporządzenie dokumentacji fotograficznej,
- wykonanie listy pochowanych według różnych kryteriów (alfabetycznego, chronologicznego, kwaterowego).

lub szczegółowych:

- odpisanie i tłumaczenie inskrypcji,
- wykonanie pomiarów nagrobka, określenie materiału, zrobienie opisu formalnego, udokumentowanie i opisanie stanu zachowania,
- poszukiwanie metryk zgonów w lokalnym archiwum.

Wykonywane zdjęcia muszą być czytelne, ostre, kontrastowe, a większość kadru ma wypełniać wyłącznie dokumentowany obiekt, co nie wyklucza pojedynczych ujęć wskazujących kondycję otoczenia. Nie uwieczniamy w tym momencie siebie, obecność ludzi w kadrze jest wykluczona, za to powinien znajdować się w nim numer nadany nagrobkowi. Nagrobek fotografujemy z przodu, półprofilu, ale także z boków i tyłu, o ile nosi jakieś szczególne cechy. Osobno fotografujemy wszystkie inskrypcje, detale oraz widoczne uszkodzenia. Ostatecznie ilość fotografii zależy od bogactwa formy i stanu zachowania nagrobka. Kiedy już dokumentujemy prace, na fotografiach mogą – wręcz powinny – znajdować się osoby wykonujące poszczególne czynności, przy czym należy odróżnić dokumentację konserwatorską od dokumentacji naszego działania.

Narzędziem przydatnym do prowadzenia prac inwentaryzacyjnych mogą okazać się karty inwentaryzacyjne lokalnej delegatury UOZ. Wystarczy je wówczas odpowiednio poprawić i zaktualizować.

Źródłem inspiracji sposobu tworzenia mapy z cmentarzami może być mapa przygotowana przez „Frydhof”: www.frydhof.pl.

PRZEPROWADZENIE PRAC PORZĄDKOWYCH

Przeprowadzenie prac porządkowych w rzeczywistości jest jednym z najtrudniejszych działań na rzecz odnowy starych cmentarzy. Wymaga przede wszystkim wiedzy i odpowiedzialności, aby nasz cel został osiągnięty a podjęte działania nie szkodziły zasobom cmentarnym. Cenne doświadczenia z tym związane i porady praktyczne przedstawił Szymon Modrzejewski ze Stowarzyszenia Magurycz w publikacji pn. Uszanujmy zmarłych, które z kolei zawarliśmy w KONCEPCJI odnowy starych historycznych cmentarzy na polsko-saksońskim pograniczu i INWENTARYZACJI cmentarzy w gminach Żary i Lipinki Łużyckie.

Znajdujące się tam porady mają zachęcić do podejmowania społecznych starań na rzecz ochrony wspólnego dziedzictwa, jakim były, są i będą cmentarze.

WPROWADZENIE CMENARZA DO WIKIPEDII

Opisanie cmentarza i wprowadzenie go do Wikipedii powinno pomóc przy pozyskiwaniu zarówno przychylności władz, jak i wolontariuszy czy środków. Wiadomo, że jeśli ktoś szuka informacji, zagląda do internetowej encyklopedii wiedzy.

Można założyć także fanpage na portalu Facebook poświęcony upamiętnieniu danego cmentarza.

Aby utworzyć artykuł w Wikipedii należy założyć profil użytkownika, a następnie się zalogować.

Tworząc hasło na temat cmentarza warto uwzględnić następujące informacje:

- miejscowość (zarówno aktualna jak i dawna jej nazwa), gmina, województwo, adres, współrzędne geograficzne (mapy Google) umożliwiające precyzyjne zlokalizowanie cmentarza;
- powierzchnia zajmowana przez cmentarz, liczba pochówków, przynależność wyznaniowa/religijna, teren jakiej dawnej parafii/gminy obejmuje;
- historia powstania, data otwarcia, powiększenia, przekształcenia, zamknięcia, aktualny stan;
- określenie typu cmentarza (np. ewangelicki, wojenny itp.).

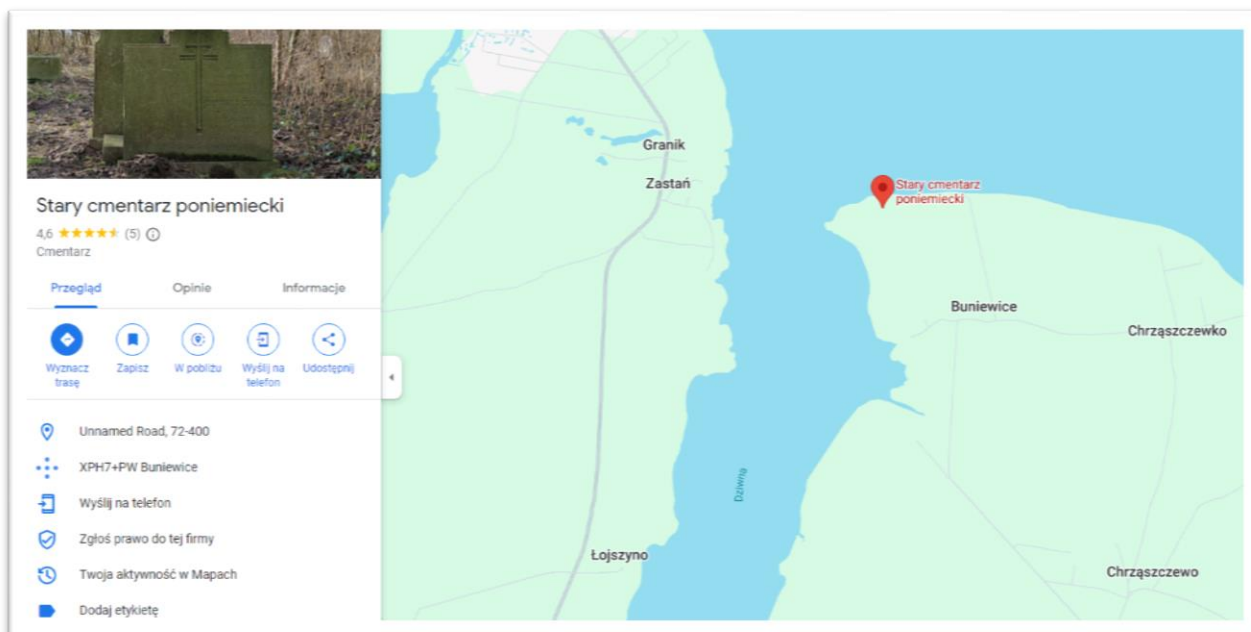
WIKIPEDIA

Wolna encyklopedia

Dobrze jest uwzględnić w opisie informacje dotyczące wpisu do wojewódzkiego czy gminnego rejestru zabytków, jeśli cmentarz został wpisany do rejestru. Opis może zawierać informacje o aktualnym zarządcy; pomocna może być informacja o organizacji, która opiekuje się cmentarzem. Cenne będą informacje na temat aktualnego stanu cmentarza, prowadzonych na nim pracach; może w tym pomóc dokumentacja zdjęciowa. Dzięki takim informacjom i dokumentacji można szybciej zobaczyć zachodzące zmiany, a także odwołać się do tych materiałów, jeśli podejmowane są decyzje w kwestii dalszego bytu cmentarza, gdy chociażby zapada decyzja o usunięciu nagrobków, przeznaczeniu działki itp. Istotnym elementem hasła w Wikipedii jest bibliografia, przypisy, linki, kategoryzacja.

WPROWADZENIE CMENTARZA DO LOKALIZACJI GOOGLE MAPS

Wprowadzenie cmentarza do Google Maps umożliwi łatwe dotarcie do nekropoli, które rzadko są oznakowane.

OZNAKOWANIE CMENTARZA

Cmentarze stanowią ważny element krajobrazu kulturowego. Są elementem dziedzictwa materialnego – opatrzone cennymi zabytkami sztuki sepulkralnej, z zachowanym układem alejek i ścieżek cmentarnych, w otoczeniu starodrzewu. Równocześnie odnoszą się do dziedzictwa niematerialnego – jako przestrzenie ukształtowane wg reguł kulturowych związanych z religią i tradycją grzebania zmarłych.

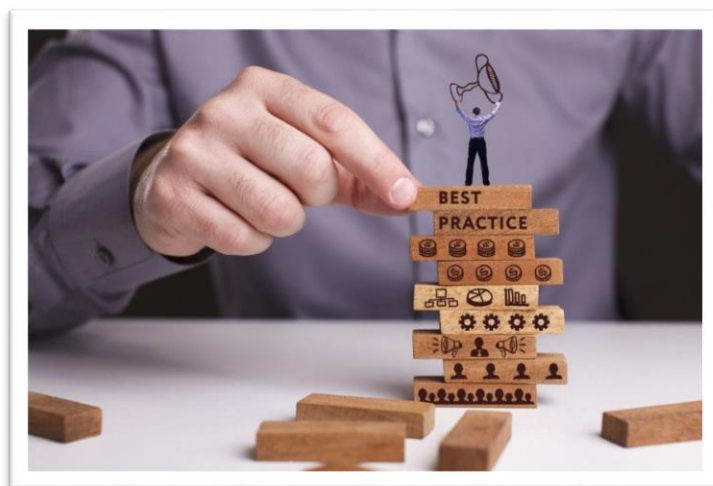

Przechowując pamięć o minionych latach, stają się pomnikami historii. W tym kontekście dbałość o miejsca ostatniego spoczynku jest konieczna, bez względu na charakter wyznaniowy cmentarza, czy podziały narodowościowo-społeczne. Obiekty te należy pielęgnować i eksponować w krajobrazie miejscowości, niezależnie od stanu zachowania – oznakować tablicami informacyjnymi.

KORZYSTANIE Z DOBRYCH PRAKTYK

Realizując przedsięwzięcia z zakresu odnowy i porządkowania cmentarzy a także ich promocji turystycznej, warto odwiedzić wybrane miejsca w Polsce. Należą do nich gmina Kołbaskowo, gdzie samorząd lokalny porządkuje sukcesywnie stare ewangelickie cmentarze czyniąc z nich uporządkowane miejsca pamięci warte odwiedzenia. W gminie Goleniów stworzono natomiast sentymentalne szlaki turystyczne biegnące przez miejscowości związane z bogatą historią nekropolii. Świetnym przykładem dbałości o cmentarz są działania realizowane przez Fundację Anna w Gostkowie na Dolnym Śląsku, gdzie znajduje się prywatny cmentarz przejęty przez jedną z mieszkanek, która tym samym uratowała jego istnienie.

Warto skorzystać też z udziału w spotkaniach grupy pasjonatów starych cmentarzy organizowanych przez OP ENHEIM, Dolnośląskie Laboratorium Kultury, Ośrodek Kultury i Sztuki we Wrocławiu i Niemiecko-Polską Fundację Ochrony Zabytków Kultury pod hasłem „Opiekunowie (nie) pamięci” na które przyjeżdżają osoby z całej Polski dzieląc się przeróżnymi doświadczeniami w tym zakresie.

WDROŻENIE PROGRAMU EDUKACYJNEGO DLA UCZNIÓW SZKÓŁ

We Wrocławiu odbyły się już pierwsze zajęcia w ramach specjalnego programu edukacyjnego, którego celem jest pokazanie wartości kulturowych cmentarzy. Zajęcia nie odbywają się wyłącznie w sali, ale przede wszystkim w terenie na wybranych cmentarzach. Program taki pojawił się w momencie, kiedy doszło do kilku dewastacji (wandalizmu) cmentarzy z udziałem młodzieży.

OPRACOWANIE PUBLIKACJI

Realizując działania związane z odnową cmentarzy warto także w pewnym momencie zadbać, aby po ich realizacji powstała publikacja drukowana i w formie online (folder, mapa, ulotka, album, kalendarz itp.) z pokazaniem obszaru i zakresu realizowanych inicjatyw (stan lokalnych cmentarzy, pokazanie dotychczas wdrożonych pozytywnych zmian). Dzięki temu w naszym otoczeniu działania te, będą znane co ułatwi w przyszłości realizację podobnych inicjatyw.

ORGANIZACJA WARSZTATÓW KAMIENIARSKICH

Jeśli na naszym terenie mamy już grupę pasjonatów odnowy starych cmentarzy to wskazane jest, żeby odbyli oni szkolenie praktyczne – warsztaty kamienniarzkie. Może je poprowadzić – praktyk np. osoba pracująca przy odnowie zabytków. Wiedza pozyskana z takich warsztatów pozwoli uniknąć wielu błędów przy porządkowaniu cmentarzy.

PROWADZENIE DZIAŁAŃ INFORMACYJNO-PROMOCYJNYCH

Działania tego typu pozwolą nam dotrzeć do naszego otoczenia, przez co będzie łatwiej zabiegać o wsparcie kolejnych przedsięwzięć obejmujących odnowę starych cmentarzy.

Dlatego organizacja wspólnych spotkań z udziałem mieszkańców regionu np. wyjazdów studyjnych w celu prezentacji dobrych praktyk w zakresie odnowy cmentarzy (również za granicę), seminariów i konferencji tematycznych, a także wystaw czy wirtualnych spacerów po starych cmentarzach – może znacząco pomóc w prowadzeniu dalszych prac nad odnową starych cmentarzy.